

HALKBİLİMİ
ARAŐTIRMALARI DERNEĞİ
FOLKLOR RESEARCH ASSOCIATION

uluslararası halkbilimi
araştırmaları dergisi

Geliş Tarihi: 06.05.2019 Kabul Tarihi:29.05.2019
Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
Cilt:1 Sayı:2 Yıl:2019

Entry Date: 06.05.2019 Accepted:29.05.2019
International Journal Of Folklore Research
Volume:1 Issue:2 Year:2019

Balkan Sözlü Destanları ile Türkülerinde Tarih ve Gelenek

Albert B. LORD¹

(Çev: Süleyman FİDAN²)

Hemen hemen her sözlü destan ve türkü geleneği, tarihî olduğunu iddia eden birkaç şarkı içermektedir. Kahramanları olarak belki de tarihî bir kişi var; gerçek bir tarihî şehir, şehir veya bölge ile ilgilidir; tarihsel bir olayı anlatmayı, tarihteki olayları anlatmayı iddia ediyorlar. Bu durum Balkan destan ve türkülerinde de geçerli olmuştur; tıpkı Hajdukların Slav ülkeleri ve Romanya’da, Klephlerin Yunanistan’daki faaliyetleri gibi. Hristiyan halkının ve liderlerinin Türk yöneticiler veya Müslümanlaştırılmış Slavlarla olan savaşları ve diğer yüzleşmeleri, on dokuzuncu yüzyılda ve daha önce yapılan Sırp ve Karadağ şarkılarının büyük bir bölümünü kaplıyor. Şüphesiz Slav Balkanlarında bu şekilde ortaya çıkan türküler içerisinde en ünlüsü Vuk Karadzic’in Filip Visnic’e yazdırdığı, Sırp ayaklanmasına hitaben ortaya çıkan “Buno Prativ Dahije” (Dahije’ye Karşı İsyân) türküsüdür. Bu türkü yakın tarihimizde ortaya çıkan bir türküdür, tanıkları mevcuttur ve bu yüzden tarihsel açıdan geçerliliği bulunmaktadır. Aynı durum Daskalionis’in ünlü Cretan Greek (Giritli Yunan) türküsü için de geçerlidir. Hartford’ta Trinity College’de bulunan ve modern Yunan türküleri hakkındaki geniş arşivi şu anda Hartford Kütüphanesindeki Milman Parry Koleksiyonunda yer alan merhum Profesör James A. Notopoulos, bu türkülerin çeşitli metinlerini toplamış ve tercüme etmiştir.

Bu iki türkü, tarihteki çağdaş olaylara dayanan çok büyük bir grubun temsilcisidir. Bir yandan Türklere karşı ulusal bir isyanın başlangıcı ele alınırken, diğer yandan her bir bireyin başkaldırması ve öldürölmesi anlatılmaktadır. Bu tür türkülerde, gelecek nesillere tarihin akışı hakkında yol gösteren, neler olup bittiğini bir hikâye gibi anlatan bir türküçü görölmektedir. Gördüğü veya duyduğu olaylarla ilgili bir hesap vermenin ötesinde türküçü, tarihsel olay gerçeğinin ötesinde iki baskının veya iki faktörün etkisinde kalmaktadır. Dilden dile gezerek aktarılan olayların ifadesi sırasında farklı kişiler tarafından farklı şekilde anlatılması bunlardan birincisidir. Bu genellikle “sözlü gelenek” olarak adlandırılır. Bana göre bu yanlış bir adlandırmadır. Olaylar türküyü söyleyene ulaşana kadar farklı kişilerden aktarıldığı için, birtakım önyargılar taşır. İkincisi ise eğer şahıs geleneksel türkü bestecisiyse, repertuarında sabit bazı hikâye kalıpları bulunmaktadır ve bu durumda kendisine doğru olarak ulaşan olayı bile klasik bir kalıbın içerisinde sokma eğiliminde olabilmektedir. Bu yüzden, tarihî gerçekler,

¹ Albert B. Lord, History and Tradition in Balkan Oral Epic and Ballad, Western Folklore, Vol. 31, No. 1 (Jan., 1972), pp. 53-60.

² Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, TMDK, Etnomüzikoloji ve Folklor ABD, suleymanfidan@gmail.com

geleneksel anlatı kalıbı içerisinde kaybolabilmektedir. Bütün bunlarda yeni bir şey yoktur, ama bu birikimleri hafızada tutmak gerekir.

Türkücünün yaşadığı dönemden çok daha öncelerinde yaşanmış tarihî olayları veya geçmişte yaşayan kahramanları anlatan bir türkü ise daha farklı sorunları barındırmaktadır. Bu türkülerden bazıları son derece seçkin ve ünlü olmuştur. El yazmalarının hiçbirinde geleneksellik görülmesine de sözlü geleneksel şarkılara dayanan Digenis Akritas'ın Orta Yunanistan Destanı (Middle Greek Epic) ve Homer'in Ancient Greek Destanı bu duruma iki örnektir. Bu türküler, çok daha uzun zaman önce kaleme alınmıştır. Slav Balkanlarında ise en ünlü türküler Kosova Savaşları ekseninde oluşanlardır (Savaşlar 1389 yıllarında yaşanmıştır). Bizim bu konu hakkındaki en erken otantik geleneklere ait metinlerimiz ise bu tarihin 300 yıl sonrasına dayanmaktadır. Bunların birçoğu 19. yüzyıldan gelmektedir. Kosova Savaşları hakkında çok fazla yazılan türkü olmuştur ve çok daha fazlası da yazılmalıdır. Savaş ve savaşı konu alan türküler milli semboller hâline gelirken, kutsal kahramanları okullarda araştırma konusu olmuştur. Kosova Savaşının çevreleyen sorunların karmaşık karakteri, türkücülerin devrinden önce meydana gelen olaylar hakkında söyledikleri türkülerin tarihi konusundaki bu makalede örneklendirmemi zorlaştırmaktadır. Bunun yerine Milman Parry Koleksiyonundaki bir Müslüman destanına yer vermek istiyorum. Türkü 1935 yılında kaleme alınmış ve aynı türkücü tarafından 1950 yılında tekrar düzenlenerek elektronik kayda aktarılmıştır. Türküde yer alan olayların, tarihsel olsun olmasın, 1521-1566 yılları arasında hüküm süren Muhteşem Süleyman'a ait olduğu iddia edilmektedir. Türkücünün anlattığı olay dört yüzyıl öncesine kadar uzanır. Bu aşamada iki soru ön plana çıkmaktadır: 1- Türküde tarihi olan şey nedir? 2- Bu türkünün doğuşunun, Visnjic'in 'Sırp Ayaklanması' veya Master John'un 'Giritli' türküleri gibi günümüz müziğine benzer olduğunu düşünebilir miyiz? İlk soruya cevap vermek ikincisinden daha kolaydır.

İlk olarak Avdo Mededovic tarafından 1935 yılında Bijelo Polje'de kaleme alınan 'Smailagic Meho'nun Düğünü' isimli destanı ele alalım. Metnin tamamı 12000'den fazla dizeden oluşmaktadır. Başlangıcında genç Meho'nun akınlara katılmasına babası ve amcası tarafından izin verilmediğinden bahsedilmektedir. Meho, General Peter'in tarafına geçerek onu kendi sınırına sürmekle tehdit eder. Buna cevap olarak meclis Meho'yu, şimdi Meho'nun amcası tarafından tutulmakta olan ve daha önce Meho'nun babası tarafından tutulan emri almak Buda vezirine gönderir. Gerekli belgeler ona verilir, Sultanın yıllar önce ona gönderdiği atı ve koşumu alır, annesinden ve babasından helallik isteyerek Buda'ya gitmek üzere arkadaşı Osman ile birlikte yola koyulur.

Yolculuk esnasında, Buda'ya gelmeden önce, askerler eşliğinde hareket eden bir yolcu vagonunun yanından geçerler ve vagonda bulunan Buda'da yaşayan Zajim Alibeg'in kızı Fatima'yı görürler. Zajim, Buda veziri tarafından Bağdat'a sürülmüştür ve Fatima da onun esaretten kurtulması için Boğdan hükümdarı General Peter'e gönderilmektedir. Bu, vezir ve General Peter arasında Türk sınırlarını ele geçirmek ve imparatorluğa zarar vermek için yapılan gizli anlaşmanın bir parçasıdır. Meho ve Osman askerlerle dövüşürler ve darmadağın ettikten sonra Fatima'yı kendini öldürmek üzere olan annesine götürürler.

Meho, vezire buyruğu kendisine iade etmesi için baskı yapar, mahkemeden evlilik başvurusu için onay ister ve Fatima'yı almak için düğün konuklarıyla birlikte gelme düşüncesiyle Kanije'ye geri dönerler.

İsmail Ağa, düğüne götürülmek üzere misafirlerden kurulu büyük bir ordu hazırlar ve Avdo, onları olası bir çatışmanın stratejileri konusunda eğitime alır. Vezir, General Peter'e Mohaç Ovası'nın diğer ucundaki Klima nehri üzerindeki köprüde bırakılan artçı birliklere saldırmak için zaman kazandırmak amacıyla davetlileri Buda'da üç gün alıkoyar. Davetliler yerlerini aldıktan sonra arkalarına bakarlar ve kapı kilitlemiştir. Bununla birlikte, Yeniçerilerin paşaları, Vizier'i yakaladıkları ve birçoklarını öldürdükleri Buda'ya geri dönmelerine izin verir. Çıkan mücadele sonucunda Türkler galip gelir ve Meho, General Peter'i esir alır. Her iki taraftan çok kimse, cesetlerle tıkanmış nehirde yaşamını yitirir. General Peter ve vezir sonunda idam edilirler. Olayların gelişimi hakkında Sultan'a bilgi verilir ve Fatima'nın babası Zajim Alibeg esaretten kurtarılır. Sultan, Zajim'in yeğeni Yahya Paşa'nın halk tarafından Buda'nın yeni veziri seçilmesini onaylar. Hikâye Meho ve Fatima'nın düğün törenleriyle sona erer.

Ne Meho ne de Meho'nun babası ve amcası iki erkek kardeş İsmail ve Hasan, tarihte pek yer almakta ve bilinmektedirler. Kahramanımız ve onun cediti mite ve halk hikâyesine ait sayılmaktadır. Aynı durum güzel Fatima ve ailesi ile Zajim ve eşi için de geçerlidir.

Bu türküde, türkücüsü Avdo Mededovic için büyük önem arz eden tarihsel bir doku vardır. Olayların romantik kısmıyla ilgilenmeyi sevdiği gibi, Avdo tarihsel gerçeklerle de ilgilenmiştir. Bu noktada tarihsel gerçekler arasındaki iki kuralı birbirinden ayırmamız gerekir. Genel olarak Avdo'nun türküleri Sultan Süleyman'ın yönetimindeki Türk hükümdarlığının içerisinde bulunduğu atmosferi yansıtmaktadır. Ayrıca, hâkim olan ruh hali, İstanbul'un yüksek yerlerinde hainler tarafından çevrelenen ve yönetimdeki valiler tarafından sürekli ihanet edilen sultana, Bosnalı liderlerin bir bölümünün sadakatleridir. Von Hammer-Purgstall'ın tarihinin incelenmesi, herkesi genel resmin makul derecede doğru olduğuna ikna etmelidir.

Gerçekliğin ikinci basamağı ise detayları kapsar ve şiirimizin tarihî arka planına bakarak şunları söyleyebiliriz: İlk olarak Buda-İstanbul-Bağdat'ın tarihî ve coğrafi eksenleri Sultan Süleyman'ın saltanatı (1520-1566) ve Meho'nun kahramanlığının anlatıldığı destanla örtüşmektedir. Sultan Süleyman'ın Macaristan'a ikinci seferi (Birincisi 1521'de Belgrad'ın düşmesiyle sonlanmıştı) 29 Ağustos 1526'da meşhur Mohaç Zaferi ile sonuçlandı. Böylece destanda anlatıldığı gibi Mohaç'ta gerçekleşen tarihî bir savaştan haberdarız. Savaşı inceleyenlerden Von Hammer-Purgstall, Türk kuvvetlerinin arka korumasının Sultan, Yeniçeri ve Hüsrev Bey komutasındaki Bosnalı süvariler tarafından nasıl kumanda edildikleri hakkında ifadelerini açıklamıştır. Savaştan bir gün önce divan tarafından belirlenen strateji, Macar kuvvetlerinin merkeze ilerlemesine müsaade edilmesi, etrafları önce Hüsrev Bey komutasındaki Bosna kuvvetleri tarafından sarılması, daha sonra Sultan Süleyman'ın da hükmettiği Türk kuvvetleriyle saldırıya geçilmesi şeklinde kararlaştırılmıştı. Macarlar, Peter Pereny liderliğinde saldırıya geçmişlerdi. Savaşta çoğu bataklıklarda mahvolmuş, çoğu da Türk ateşinden kaçmak için Tuna'ya atlamışlardı. 10 Eylül 1526'da Sultan Süleyman, Buda'ya ulaşınca ilk iş olarak Tuna'nın üzerine bir köprü yaptırmaya karar vermiş ve 17 Eylül'de bu köprü tamamlanmıştır. Yaklaşık bir hafta sonra da Sultan Süleyman İstanbul'a dönmek üzere yola çıkmıştır.

İkinci istila, tümü bizim türkümüzdeki savaşla ilgisi olan, General Peter, Bosnalı atların arka korumaları, savaş stratejisi, köprü ve nehirdeki bedenler nedeniyle unutulmazdı. 529, 1541 ve 1543 yıllarında Süleyman Buda'ya hareket etti ve her üç seferde de Peter Pereny burada bulunuyordu. Peş peşe kazanılan birkaç zaferden sonra Süleyman 13 Temmuz 1543'te Buda'yı ele geçirdi.

Şimdi tarihsel olaylardan destana tekrar dönme zamanı. Bu destanın farklı bir versiyonu Avusturyalı etnograf Friedrich S. Krauss tarafından 1855 yılında derlenmiştir. Hemen hemen 2600 dizeden oluşan metin, Sultan Süleyman'dan bahsetmediği gibi, General Peter'in Karaboğdanlı, yani Moldovyalı olduğunu dile getirmektedir. Krauss'un 1866 yılındaki önsözünde, Hırvatistan valisi Peter Zrinski olarak tespit edilen Peter, 1668 yılı dolaylarında, Türklerle Avusturyalılara karşı anlaşmalar imzalamıştır. Zrinski, 1671 yılında esir alınarak Avusturyalılar tarafından idam edilmiştir. Diğer detaylar uymadığı gibi Karaboğdanlı Peter için yapılan bu teşhis de açık bir şekilde yetersizdir.

Alman çevirmen Carl Gröber, Szarany ailesinin atası Peter'in 1671 yılında cesurca savaşırken esir düştükten sonra Türkler tarafından Buda'ya götürüldüğü ve 4 yıl sonra 22000 Taler karşılığında bir fidyeye serbest kaldığı bir savaştan söz ederek daha fantastik bir tespitte bulunmuştur.

Fakat Avdo, muhtemelen bu olayların geçtiği bölge olarak Sultan Süleyman'ın hüküm sürdüğü bir alandan bahsederek daha farklı bir sonuca varmaktadır. Ona göre, Sultan Süleyman döneminde Peter Pereny'nin dışında o dönemde Karabağlı ve Moldova hükümdarı Stephan'ın oğlu olan Peter İnce-Sakal diye bilinen Peter Rares adında başka bir Peter vardı. Peter 1527-1538 ve 1541-1546 yılları arasında iki kez tahta çıktı. 1538 yılında, Türkler tarafından bozguna uğratılarak Macaristan'a sürgün edildi. 1541 yılında Sultan Süleyman Belgrad'a geldiğinde, Pereny için çalışmak suçuyla kendisine teslim edildi. O sırada Peter Rares, Türklerle birlikteydi. Bu da destanda geçen Peter isminin, iki farklı Peter'e ait olduğunun bir göstergesidir.

Krause'nin yazısında ise daha önce de belirttiğim gibi tarihsel açıdan önemli iki nokta ortaya çıkmaktadır: Birincisi Mohaç meydanında gerçekleşen bir savaş, diğeri ise Karabağlı Peter isminde bir şahıs. Destanda geçen ve tarihî açıdan daha büyük önemi olan her iki durum, hem Mohaç Muharebesi hem de Karabağ üzerinde fazla durulmamasına sebep olmuş, bütün merakı Peter'in kim olduğunu açığa kavuşturmak üzerinde toplamıştır. Avdo'nun yazısında ise her iki durum da ele alınmış olup, Sultan Süleyman'ın topraklarında meydana gelen muharebe sonrasında Buda valiliğine esir alınan valinin yerine Yahya Paşa getirilmiştir. O, Zajim Alibeg'in Bağdat'a (Krauss'un yazısında bahsedilmeyen bir sürgün yeri) sürgün edildiğini ve hepsinin Buda'nın Türkler tarafından ele geçirilmesinden kısa bir süre sonra olduğunu, sonuçta kentte büyük bir karışıklık yaşandığını ekler. Kanuni Süleyman'ın hükümdarlığı boyunca dış seferlerin Macaristan ve İran'a yapıldığı görülüyor. Avdo'nun versiyonundaki çoğu öge, şaşırtıcı biçimde tarihi gerçeklerle örtüşmektedir. Ancak iyi biliyorum ki, Mohaç ve Karaboğdanlı Peter dışında yayınlanmış ya da yayınlanmamış hiçbir destan varyantı bu bilgiyi içermez. Avdo, türkülerin tarihi bir geçmişinin varlığına inandığı için oldukça açık fikirliydi. Onda tarihsel bir his vardı. En ilginç iddiası ise Yahya Paşa'yı Buda valisi olarak görmesiydi. Aslında Yahya Paşa, Buda'ya 1543 yılında atanmıştı. Aslen Macar olan ilk vali Süleyman Paşa, 1541 yılında hastalığa yenik düşmüştü. Avdo, aynı yıl içerisinde vefat eden Balibag ile başa gelmişti. Bu görevi üstlenebilecek tek kişi Yahya Paşa idi. Avdo bunu nereden bilmişti? Bu soru hep bir gizem olarak kaldı. Yahya Paşa'yı bu şekilde isimlendirmesi ise tuhaftır. Daha genel olarak Muhammed ismiyle tanınan paşayı Yahya Paşa olarak isimlendirmiştir. Bijelo Poljeda yaşayan sıradan bir çiftçi olan ve daha sonra aynı kasabanın çarşısında kasaplık yapan bir kişi, Yahya Paşa'nın 1543 yılında Buda valisi olduğunu nereden bilebilirdi? Ben bilmiyorum. Sadece iki ihtimalli bir açıklamam var.

Birincisi Avdo, Türk ordusunda resmî görevi olmayan bir subaydı. Bu 1912'den önce, yaşadığı bölge Türkiye'ye karşı kaybedildiği dönemde olmuştur. Meho'nun hikâyesindeki 1925'e kadar daha yayınlanmamış ancak kendisine Avdo'nun bahsettiği türkû kitabı varyantını, diğer türkû derleyicileri daha önceden duymuşlardı. Avdo Türk ordusunda subayken Türk tarihini, Kanuni Süleyman dönemini, biraz öğrenmiş olmalı. Söylenen türkülerde bu bilgiyi kullanmış olmalı. İkinci ihtimal ise bahsedilen Yahya Paşa türküsünün bir varyantını duymuş olsa gerek. Ancak bunlar için kanıtımız yok.

İlk başlarda iki soru üzerinde durdum. Birincisi Meho'nun türkülerindeki tarihsel elementler, ikincisi ise onların yazdıkları türkülerin bize tarih içerisinde orijinalliğini koruyarak ulaştığını düşünüp düşünmemeleri. İlk soruya kısa bir cevap vermeye çalıştım. İkinci soruya şu anda verebileceğim iki farklı cevap var. Birincisi; ortada bir değil de iki türkünün var olması: ilki düğünün anlatıldığı tarihî bir hikâye, diğeri ise Buda'nın alınmasıyla ilgili bir hikâye. Buda'nın zaptedildiğinin anlatıldığı türkû hakkında yeterince delilimiz olduğunu düşünmüyorum.

Bir diğer ihtimal ise, türkülerden/destanlardan birisinin geleneksel bir düğünle ilgili olarak ortaya çıkmış olması. Diğer bir deyişle Meho'nun düğünü, kralın oğlu ve onun ilk kahramanlığı, bir genç kız ve çok çok eski bir örnek olan ejderhanın öyküsü; Buda, Mohaç ve Karabağlı Peter olmak üzere üç farklı isim edinmiştir. Hipotezlerden birisi, bir kızın zorla Mohaç'a getirilmesi olabilir ve bunu yapan Peter olabilir. Türk tarihini yakından tanıyan bir türkücü de, bu isimlerden yola çıkarak kendi kafasında bu şekilde bir türkû oluşturmuş olabilir. Onlar hakkında kendinden öncekilerden daha fazla şey biliyordu ve bilgisini onun şarkısını oluştururken kullandı.

Ben pek yüksek olasılığı olmasa da daha çok ikinci ihtimali destekliyorum. Fakat bu soru işaretleri hakkında daha fazla çalışma yapılmalı. Özellikle, bütün şehirlerle ilgili olayların anlatıldığı türkülerin hepsini birden ele alarak, birbirleriyle olan bağları ortaya çıkarmak gerekmektedir. Öyle görünüyor ki Smailagic Meho'nun kanıtı, en azından epey geçmişteki bir hikâye için uygundur. Dolayısıyla tarih arşivleyenler, burada geçen sözlü destan ve türkû geleneğini kaynak olarak kullanmayı tercih etmelidirler.